

ENEIDA LUI TOHĂNEANU SAU DESPRE POLEMICA IMPLICITĂ (AMINTIRI)

I. FUNERIU

Cuvinte-cheie: *arhaism, estetică, expresivitate, neologism, polemică, traducere*

Cei care l-au cunoscut îndeaproape pe profesorul Tohăneanu știu că acesta ocolea ori de câte ori putea polemica. Asta nu din lașitate sau de teama de confruntări directe, ci pentru că — mi-a mărturisit temerea sa odată — la noi polemica se mută de pe tărâmul ideatic pe cel al persoanei, transformându-se în pamflet. Preoponenții [sic!] recurg, fără scrupul de metodă, la argumente din afara „chestiei” — cum zicea pe vremuri Maiorescu adresându-se lui Gherea —, și înlocuiesc dezbaterea onestă a ideilor cu atacuri *ad hominem*. Reamintesc o întâmplare pe care am povestit-o cândva pe larg. Ignat Florian Bociort, colegul său de la facultate, a publicat în suplimentul literar al cotidianului timișorean de pe vremuri, *Drapelul roșu*, un articol denigrator la adresa lui Alexandru Graur, făcând aluzie, între altele, la originea etnică a savantului și citând chiar niște versuri penibile cu aluzii la circumcizie. Într-un cerc restrâns de prieteni, domnul Tohăneanu și-a manifestat disprețul pentru asemenea ignobilă manifestare publică. Revoltat la rândul-mi, i-am reproșat profesorului că nu a replicat la acest atac nedemn cu atât mai mult cu cât era cel mai îndreptățit să o facă: știam, din relatările sale anterioare, cât respect îi purta lui Graur pe care l-a cunoscut îndeaproape de pe vremea studiilor universitare de la București; i-am mai spus, aproape insolent, că, dacă am regretat ceva vreodată în ceea ce-l privește, apoi acest lucru a fost absența spiritului polemic din opera sa. În loc de răspuns, la plecare (eram acasă la d-sa), mi-a

înmânat un articol elogios despre Graur pe care-l publicase la numai câteva zile după infamul articol al lui Bociort. Profesorul a înțeles că, pentru a polemiza direct cu autorul, ar fi nevoie să lupte pe terenul acestuia, coborând discuția în zone imunde, fiindcă la înjurătură ești nevoit să răspunzi tot cu înjurătură, dacă nu vrei să pierzi bătălia, la cuțit sau glonț, tot cu cuțit sau glonț, dacă nu vrei să mori. Știm bine, toți cei dintre noi care l-am cunoscut, că d-sa nu putea accepta nici în ruptul capului o „dezbateră” la un nivel atât de jos; în același timp însă nici nu putea să rămână indiferent la o asemenea ticăloșie. Tocmai de aceea a preferat polemica implicită, mai discretă, dar poate mai eficace.

O altă întâmplare. Am asistat cu mulți ani în urmă la o discuție, amicală de data aceasta, între latiniști. Mă aflam la București, invitat la susținerea unei teze de doctorat. Din comisie făceau parte doi prieteni buni „întru lătinie” (cum îi plăcea să articuleze magistrului): Iancu Fischer și G.I. Tohăneanu. Au fost colegi în studenție, în chiar clasa acad. Alexandru Graur. (Cunoscând acest lucru, m-a surprins faptul că nu se tutuiau, ci se adresau unul altuia cu... *dumneata*.) Alt mare clasicist, Dan Slușanschi, era și el prezent, ca invitat la susținerea tezei și apoi la „celebrarea succesului”, unde, la un moment dat, a venit vorba despre Vergilius. Nici Tohăneanu și nici Slușanschi n-au ascuns că i-ar tenta¹ traducerea integrală a *Eneidei*. Oarecum mai direct și mai explicit, Slușanschi susținea că neologismele nu ar trebui ocolite, dar că slavonismele ar trebui evitate, atât cât se poate, pentru a pune în valoare mai bine elementul latin; părea convins că această opțiune ar fi un elogiu adus celui mai mare poet al antichității romane și, în același timp, că ar sublinia mai pregnant latinitatea românei. Iancu Fischer părea să-l aprobe. La un moment dat a făcut trimitere explicită la Călinescu, invocând cunoscutul pasaj de la începutul *Istoriei literaturii române de la*

¹ Memoria nu cred să mă înșele, deși în prefața-i la traducerea *Eneidei*, Dan Slușanschi scrie: „Înceind, în 1998, retraducerea completă, numai în metru original, a poemelor homerice [...], nu aveam, la început, de gând să continui cu *Eneida*.” (V. *Prefața* la Publius Vergilius Maro, *Eneida*, Editura Paideia, București, 2000, p. 19.)

origini până în prezent. Reamintesc fragmentul călinescian pe care-l redau *in extenso*:

„Fondul slavon izbește numai decît prin sunetele gîngăvite, gîfăite, sumbre, de un grotesc trist adeseori, prin culoarea grea care duce de obicei la vorbirea «neașă». Fie pentru că vin de la un popor mocnit, închis la suflet, cu ideația mai grea și încărcat de toate nelămuririle migrației, fie din cauză că autohtonul a împrumutat acele cuvinte care notau o stare nouă de lucruri, vocabularul de origine slavonă exprimă pierderea demnității umane, inegalitatea, raporturile aspre de atîrnare, umilința, necesitatea. Stăpâni nedorîți au venit siluind sufletele, trezind mizantropia. Multe cuvinte arată infirmități sufletești și trupești și sunt apte pentru pictarea monstruosului: *mârșav, scârnav, trîndav, gîngav, gârbov, cărn, pleșuv, curvar, năuc, prost, tâmp.* Acum stau față în față noul *jupân* și *stăpân* (care e *bogat, lacom, mîndru, dârz, strașnic, grozav, năpraznic*) și *robul: sărac, slab, blajin.* De la stăpân îți vin, când ești *slugă*, toate relele: *bazonia, munca, osînda, truda, ostenirea, tînjirea, boala, scârba, năpasta, năcazul, ciuda, jînduirea, jerfa, ponosul, jalea, pacostea.* Stăpînul te *plătește, te hrănește, te miluiește, te dăruiește.* Lui te *jeluiești, te tîngui, te smerești.* Cu el te *sfădești și ai pricină.* El te *dojenește, te căznește, te muncește, te obijduiește, te prigonește, te hulește, te gonește, te izbește, te răzbește, te sdrobește, te strivește, te prăpădește, te smintește, te belește.* Alte cuvinte trezesc teroarea mișcărilor turburi de adunări umane (*gloată, grămadă, ceată, norod, pîlc*) calamitățile (*potop, pojar, vijor, prăpăd, răzmelică, răscoală, răzvrătire, pribegire*), cu sonori ce înspăimîntă (*răcnire, hohotire, plescăire*) sau intră în lumea haoticului, a groazei infernale și escatologice (*primejdie, taină, clătire, nălucire, prăpastie, beznă, iad*)².

Profesorul Tohăneanu asculta tăcut, poziția lui părea a fi una aprobatoare, dar eu am simțit în privirea sa o mică rezervă, ba chiar un ușor scepticism în această privință. După 20 de ani, a venit replica. Tot discretă și tot implicată...

² George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1941, p. 12.

...Eram prins în activitatea editurii Antib când profesorul a predat manuscrisul cu traducerea integrală a *Eneidei*, editorului Ion Nicolae Anghel, directorul editurii. M-am oferit voluntar să efectuez corecturile în șpalt (tipografii nu trecuseră încă la computer). Marcat de discuțiile la care am asistat cu atâția ani în urmă și de vehemența textului călinescian pe care-l recitisem cu puțin înainte de a începe corectura, am urmărit în mod special prezența slavonismelor în varianta românească a epopeii propuse de G.I. Tohăneanu; am constatat foarte repede că acestea n-au fost deloc ocolite, dimpotrivă prezența lor era una substanțială. M-am bucurat că, peste alți câțiva ani, într-un referat la o teză de doctorat despre variantele *Eneidei* în românește, Otilia Hedeșan³ a remarcat această subtilitate textologică: anume paradoxul (aparent numai, se va vedea asta mai jos) că, într-o operă de o viață în care Tohăneanu a scris și a vorbit cu pasiune despre latinitatea românei, atunci când traduce *Eneida* recurge la nu puține lexeme de origine nelatină, cu deosebire slavă.

Îmi amintesc că, în contextul descris mai sus, am discutat cu profesorul Tohăneanu nu numai despre opțiunea sa lexicală, ci și despre pasajul călinescian citat mai sus. Conversația aceasta a fost provocată și de un articol publicat de colegul nostru de la Catedra de

³ În ultimul moment, chiar înainte de a trimite spre publicare articolul, profesoara Otilia Hedeșan mi-a furnizat, la insistența mea, referatul d-sale, din care abia acum pot să citez: „[...] versiunea românească a *Eneidei* propusă de G. I. Tohăneanu mizează pe ceea ce doctoranda interpretează – cred corect – drept creare a culorii locale, «neașizare», a limbii, fapt obținut prin utilizarea cuvintelor de alte origini decât cea latină. Elemente slave de diverse proveniențe, maghiarisme și turcisme se regăsesc (corect) din abundență. [...]. Efectul paradoxal pe care l-am resimțit citind teza este acela că traducerea Tohăneanu a *Eneidei* pariază pe «delatinizarea textului», pe «deromanizarea românei», or unul dintre crezurile cele mai importante pe care obișnuia să le formuleze profesorul era ideea că «și atunci când vorbim despre daci vorbim în limba latină». Cum se explică o atare nepotrivire între ce spunea teoreticianul și ce aplica traducătorul? Este vorba despre o realitate probată statistic această opțiune pentru neoașism în defavoarea termenului latin sau doar despre o notă posibilă a textului?”. Evident, la data când scria referatul Otilia Hedeșan nu cunoștea amănunțele discuțiilor pe care le-am purtat cu domnul Tohăneanu și pe care le-am evocat în textul meu. Dacă-l va citi, va afla și răspunsul la întrebarea, atât de justificată, din referatul său.

rusă, Ivan Evseev, articol în care era emendată (cu respectul cuvenit, trebuie să spun) radicala opinie călinesciană. M-am grăbit să susțin părerea lui Evseev, care mi s-a părut a fi de bun simț. Am făcut observația că George Călinescu, scriind atât de spectaculos, te subjugă stilistic, te face să uiți de argumente și, drept consecință, te trezești că-i dai dreptate fără să mai reflectezi – eliberat de prejudecăți – asupra chestiunii. Am adăugat, în spiritul argumentației lui Evseev, că „divinul critic” selectează dirijat termenii pentru a-și susține aserțiunea, căutând cu dinadinsul cuvinte „urâte” de origine slavă, precum: *babă, gârbov, pizmă, scârnav, slugă* etc., uitând de *dragoste, dumbravă, crâng, izvor* etc. De asemenea, când inventariază cuvintele de origine latină, uită tot cu dinadinsul de cele — destule — „maligne” sau necuvincioase... și am înșirat câteva latinești dintre cele mai „tari” pe care decența mă împiedică să le reproduc aici. Profesorul Tohăneanu, care în general nu gusta cu bucurie polemica „explicită”, a devenit ușor retractil și mi-a replicat că, la urma urmei, cuvintele de origine slavă, fiind vechi și dezvoltând o floră derivativă remarcabilă, au beneficiat de suficient timp pentru a îmbrăca, în cele din urmă, „straie românești”, deci până la urmă latinești. A făcut apoi o demonstrație convingătoare adăugând imediat că doar peiorația elementelor lexicale turcești poate fi pusă pe seama idiosincraziei noastre naționale. Și mi-a mai atras atenția asupra unei subtilități la care nu mă gândisem până atunci: anume că slavonismele au păstrat în românește aproape neschimbat sensul lor din slava veche, peiorativ sau nu acesta, în timp ce cuvintele, neutre stilistic în turcește, capătă nuanță peiorativă doar în românește. Mi-a furnizat imediat mai multe exemple precum *tertip* „plan”, în turcește, dar „plan malefic” în română, și *rahat*, căruia limba noastră i-a adăugat, pe lângă sensul propriu de „produs dulce de cofetărie”, sensul figurat pe care-l cunoaștem cu toții. În focul discuției, am adăugat faptul că până și un termen grecesc precum *pragmatikos* „qui concerne l’action, qui concerne les affaires” (cum îi definește sensul marele dicționar *Trésor de la langue française informatisé*⁴ când explică etimonul francezului

⁴ <http://atilf.atilf.fr/dendien>

pragmatique), intrat în limba noastră pe vremea fanarioșilor de la Stambul, a devenit... *pramatie*; n-am uitat să completez imediat că neologismul *pragmatic*, pătruns în românește prin filieră franceză, a conservat exact sensul originar, acela de om... „cu simț practic”. Am glumit în continuare imaginându-mi cum ar fi să întrebi de *hazna* la un hotel „five stars” sau de *toaletă* într-o localitate fără canalizare, cum ar fi... Podu-Turcului. În concluzie, elementele slave au fost preluate cu semantismul lor originar, în vreme ce cuvintele turcești au fost degradate semantic ca reflex al repugnăței istorice față de stăpânul împilator. Constatăm așadar că numai privind lucrurile în sincronie putem interpreta ca paradoxală atitudinea traducătorului. Prin această opțiune, G.I. Tohăneanu nu face altceva decât să elogieze implicit forța latinității românei care este capabilă să asimileze lexicul — alogen cândva —, topindu-l în matricele fonetice și morfolexicale moștenite de la romani (sonoritate vocalică, sufixe, prefixe, desinențe, alternanțe fonetice etc.). Devenind astfel românești, cuvintele slave împrumută în cel mai firesc mod cu putință „veșmintele latinității”, cum îi plăcea alteori traducătorului să spună, jucându-se cu sinonimia *straie/veșminte*.

În urma acestei întrevederi cu profesorul Tohăneanu, am înțeles de ce nu a ezitat o clipă să folosească cuvinte de origine slavă în traducerea epopeii latine. Ba am înțeles chiar mai mult, anume că în felul acesta — intuitiv sau premeditat nu mai contează — profesorul elogia forța integratoare a românei. Și încă am mai înțeles că astfel, recurgând la o polemică discretă și cordială, dar cu atât mai convingătoare, le răspundea și lui Slușanschi, și lui Fischer, și lui Călinescu. Iar după 20 de ani mie și după 40 de ani, prin intermediul meu, și Otiliei Hedeșan.

N-am uitat, desigur, nici pledoaria lui Slușanschi pentru oportunitatea neologismului în traducerea *Eneidei*. Am urmărit îndeaproape textul lui Tohăneanu și am constatat că neologismul e o *rara avis* în traducerea sa, ceea ce mi se părea absolut firesc⁵,

⁵ Îmi amintesc, acum când scriu, o discuție cu profesorul Tohăneanu în timp ce efectuam corecturile în șpalt; d-sa m-a întrebat la telefon dacă totul e în regulă. Sesizând panica din glasul său, mi-am permis o glumă care l-a alertat teribil.

gândindu-mă că monosemantismul neologismelor și prezența lor de dată recentă în limbă le conferă o notă frigidă, improprie pentru poezie. Marea surpriză, capabilă să-mi demoleze raționamentul, a venit un an mai târziu, când G.I. Tohăneanu a publicat insolitul *Dicționar de imagini pierdute*, unde reabilitează neologismul în plan expresiv. În acest dicționar, profesorul pune sub lupă semantica neologismului din perspectivă diacronică și ne dovedește că, pe măsură ce coborâm înspre originea lui, descoperim imagini concrete și expresive, nebănuite la o lectură sincronă. Din acest dicționar aflăm d.e. că *punctul*, provenit din lat. *punctum*, e „înțepătură”, sens de la care nasc în continuare, unul câte unul, alte neologisme precum: *puncție* și *acupunctură* ori chiar *poantele* balerinelor cu care acestea... „înțepă” podeaua; mai abstractul *poantă* nu-i altceva decât „înțepătura” anecdotei, sarea și piperul ei, ceea ce ne dovedește că și acest cuvânt, aparent atât de abstract, este legat strâns de concretețea lat. *punctum*. Mai aflăm că *naveta* e un diminutiv de la *navă*, ajuns la noi prin filieră italiană, dar care, la rândul-i, descinde din lat. *navis*, că *izolare* e comun cu *insulă*, acesta din urmă provenind din lat. *isola* și câte altele! Nu era atunci de așteptat ca omul care a scris o carte întreagă despre acest subiect — scoțând neologismul din categoria lexicală a monosemantelor reci, unde a fost el plasat de cei care i-au ignorat istoria —, să exploateze fenomenul în traducerea *Eneidei*? G.I. Tohăneanu își ignoră însă cu aplomb propria „descoperire”. El

Sesizasem o eroare a tipografilor: *bieții pastori* pentru *bieții păstori*. M-am prefăcut că am luat de bun neologismul... *pastori* și mi-am exprimat, chipurile, nedumerirea față de inadecvata prezență a acestuia în *Eneida*. La telefon, profesorul s-a supărat că-i pot atribui lui o asemenea gafă și s-a arătat decepționat că nu am fost în stare să observ o eroare tipografică elementară. M-a avertizat speriat să verific la a doua corectură dacă tipografiai au îndreptat greșeala. Nu a uitat de ea și, peste câteva zile, după ce îmi trecuse prin mână a doua corectură, m-a întrebat dacă s-a restabilit textul original. Am continuat gluma și i-am spus că, vai, de data asta s-a cules *băieții păstori*. Brusc și-a dat seama că am glumit încă de la început; mi-a replicat în același stil: „am să mai cer o corectură, nu cumva să apară *beții păstori*”.

ocoloște voluntar neologismul în traducerea sa, acordând prioritate indiscutabilă cuvântului popular și arhaismului⁶.

Câțiva ani mai târziu, când a apărut varianta lui Slușanschi, am remarcat prezența – parcimonioasă⁷ totuși – a neologismelor. Mai mult, în chiar prefața cărții, traducătorul ține să justifice, cumva prin ricoșeu, acceptarea lor: „limba română nu trebuie să sufere silnicii, nu trebuie forțată sau învechită artificial”⁸. Deruta mea a fost maximă, de-a dreptul dilematică; pe de o parte am început, încet-încet, să-i dau dreptate lui Slușanschi, slujindu-mă tocmai de argumentele lui G.I. Tohăneanu din dicționarul său; și aceasta pentru că acum găseam neologismul potrivit și în logica-i istorică (fiind de sorginte latină sau neolatină), dar și în logica-i estetică, câtă vreme el dezvoltă imagini. Pe de altă parte, când, în culmea derutei, l-am interogat asupra chestiunii pe Tohăneanu însuși, acesta mi-a spus că decriptarea sensurilor originare ale neologismului e rezultatul efortului recuperator al lingviștilor, în vreme ce cititorul obișnuit ignoră filiația etimologică. Și a continuat: „...iar cum traducerea e destinată tuturor cititorilor”... lăsând fraza suspendată, obligându-mă pe mine să descopăr, în chip de concluzie, regenta. Și totuși, cine are, până la urmă, dreptate? Tohăneanu sau Slușanschi m-am întrebat? Abia într-un târziu, mi-am dat seama că, punând eu în termeni atât de ireconciliabili problema, am devenit victima propriei prejudecăți: anume aceea că adevărul artistic e unul singur; am înțeles în fine (cam greu!) că opțiunile contrare ale celor doi mari traducători sunt,

⁶ „Oricât aş fi dorit să țin seama de exigențele cititorului modern de poezie, am fost nevoit, pentru ca «duhul arhaic» să se înstăpânească, să recurg la foarte puține neologisme, dar la un număr relativ mare de elemente lexicale și de forme gramaticale specifice «scripturilor române»”. V. *Prefața* la Publius Vergilius Maro, *Eneida*, Timișoara, Editura Antib, 1994, p. 29.

⁷ Mă așteptam, în urma aserțiunilor lui Slușanschi pe care le-am evocat la început, să descopăr o mulțime de neologisme în traducerea sa. Nu s-a întâmplat așa. Diferență cantitativă există totuși între cele două versiuni: la Slușanschi sunt *rare*, la Tohăneanu *rarisime*. Nu putem ști cui i se datorează ponderea moderată a neologismului în varianta Slușanschi (2000): replicii târzii la aserțiunea lui teoretică inițială (polemicii discrete, dacă vreți) din *Eneida* lui Tohăneanu (1994) sau „instinctului poetic” al traducătorului. Sau, poate, ambelor.

⁸ *Ibidem*, p. 19.

ambele, de admirat: arhaismul reînvie „istoria” prin sonoritatea sa arhaică (așa cum îi spune numele), în timp ce neologismul – (neo)romanic, prin excelență –, te trimite, etimologic vorbind, tot la istorie. Și mai ales am înțeles ceva mult mai important, anume că „disputa fraternă” a celor doi e o pseudopolemică, că, la urma urmei, atunci când se întâlnesc doi filologi pur sânge pe tărâmul literaturii: IDEM EST SI DUO DICUNT NON IDEM.

Mă rezum la un exemplu; se pot, firește, găsi mai multe. Mai întâi textul latin:

Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames!

Varianta Tohăneanu (*blestemată* – din lat. pop. *blastimare*, lat. lit. *blasphemare*, *poftă* – din sl. *pohotěti*):

[la câte] Ticăloșii nu îi împingi tu pe oameni,

Tu, *blestemată poftă* de-avuție!

Varianta Slușanschi (*sacră*⁹ – neologism din lat *sacer*, it. *sacro*, *foame* – din lat. *fames*):

...au la ce nu îndemni muritoarele inimi,

O, *sacră foame* de aur!

Revin, din altă perspectivă, la *Dicționar(ul) de cuvinte pierdute* cu scopul de a pune în evidență grațitudinea autorului față de lecția călănesciană. În prefață, profesorul relatează cum s-a născut ideea de a scrie acest dicționar. Asistând la o conferință a lui George Călinescu, a fost surprins de utilizarea de către acesta a unor neologisme plasate în sintagme neobișnuite precum: „avânt *aviatic* al găștelor”, „licoare *exprimată* din struguri italici”, „orașe *exorbitante*”. Asocieri stranii pentru un neofit. Având însă „latina în

⁹ DEX-ul înregistrează următoarele sensuri ale lui *sacru*: „cu caracter religios, privitor la religie, sfânt, care inspiră sentimente de venerație, scump”, ceea ce pare a fi în contradicție flagrantă cu sensul atribuit de Slușanschi în versurile citate. Nu e așa. Filolog înnăscut, Slușanschi recuperează un sens vechi al lat. *sacer*: „nelegiuit” (*homo sacerissimus* „cel mai nelegiuit om”). *Trésor de la langue française informatisé* îl înregistrează pe *sacre* cu sensurile cunoscute, adăugând, spre final, nuanța mai rară, cu mențiunea: „Empl. blasfématoire”. Problema semantică este tratată pe larg de Florea Lucaci în studiul *Propoziții biblice, interpretări logico-filosofice*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, p. 19: „Calificativul moral de bun sau rău al *sacru* depindea de impactul asupra sufletului omului, adică era determinat de cum triumfă venerația sau aversiunea”.

vine”, profesorul a înțeles imediat că *aviatic* e de la *avis* „pasăre”, că *a exprima* e „a presa înspre exterior”, că *exorbitant* e „în afara orbitei” etc. De aici până la observația că „răsucindu-ne către obârșia latină” a neologismelor descoperim imagini concrete pe care vorbitorii „nededați la umanoare” le ignoră. Și peste 40 de ani (de două ori ca-n Dumas) a publicat, spre deliciul filologilor, insolitul dicționar. Profesorul nu a ascuns niciodată admirația lui față de Călinescu, ceea ce nu l-a împiedicat să... polemizeze, în stilu-i atât de subtil, cu acesta. Am arătat mai sus concepția lui despre slavonisme, diferită de a lui Călinescu și cu câtă delicatețe a replicat. Mai jos, după citatul din Călinescu, replica lui G.I. Tohăneanu drept răspuns la ideea călinesciană privitoare la normele capodoperei.

Dar mai întâi Călinescu: „...sunt două ipoteze care se pot gândi: se poate găsi o metodă de a determina capodopera, ceea ce este totuna cu stabilirea mijloacelor de a produce capodopera; și nu se poate găsi. Dacă s-ar găsi norma capodoperei, atunci s-ar întâmpla un lucru înspăimântător, vrednic de laboratoarele vechilor alchimiști. S-ar produce o dezvoltare de apocalips, fiindcă arta ar dispărea. Când am ști cum se face o poezie genială, toți am deveni mari poeți și arta s-ar preface în industrie”¹⁰.

Asta înseamnă, exagerând puțin, că acela care înțelege mecanismele ascunse ale capodoperei nu are cum să se folosească de ele când scrie – dacă scrie – literatură.

În studiile sale de stilistică, Tohăneanu a cercetat și a surprins, nu o dată, subtilitățile artei literare. Spațiul mă obligă să mă rezum la una singură, dar pe care o socot în măsură să răspundă și în numele celorlalte. Profesorul a scris pagini memorabile despre eufonia limbajului poetic, despre rimă, despre aliterație și clauzulă, despre armonizarea vocabulelor sub ictus, despre ritm. Ar fi interesant de studiat efectele estetice ale eufoniilor în traducerile sale. Ne-am aștepta, conform aserțiunii călinesciene, ca arta lui să se prefacă în industrie. Că e așa, că nu e așa, fiecare e liber să stabilească, dar numai după ce-i parcurge, eliberat de prejudecăți, paginile. Trebuie

¹⁰ G. Călinescu, *Principii de estetică*. Craiova, Editura „Scrisul românesc”, 1974, p. 11.

să mă rezum, cum am spus, la un singur exemplu, dar cât de elocvent acesta, în care toată știința eufonică e prezentă în cel mai natural mod posibil și în care nimic nu e strident, nici contrafăcut, iar textul, aglomerat de fricative și africcate, „sâsâie pentru a marca prezența șarpelui”, cum scria cândva Radu Petrescu în *Părul Berenicei*; reproduc fragmentar episodul morții lui Laocoon și a copiilor săi:

Pe-ale talazurilor line-ntinderi,
Cu largi încolăciri s-aștern pe mare
Doi șerpi (mă-nspaimă însăși povestirea)
Și, deopotrivă, către țarm se-ndreaptă.
Cu piepturi înălțate peste ape,
Cu creștete ca sângele, semețe,
Ei biruie talazurile mării,
Iar partea dindărăt a trupurilor
Bătea agale apa,-ncovoiindu-și
Spinarea în inele uriașe.
S-aude șuier pe șuvoiul spumei
Și iată-i că ating acum uscatul
Cu ochi scânteietori scăldați în sânge
În sânge și în foc. Cu limbi în tremur
Se ling pe gurile șuierătoare.
[...]
Iar Laocoon, îmbălorat pe panglici
De neagra lor otravă, când încearcă,
Dar în zadar, cu mâinile-amândouă
Șerpeștile-nvălătuciri să sfarme,
Când zvârle-n slavă strigăte de groază...

și așa mai departe până la final. Îmi vine foarte greu să cred că aici a fost doar instinct poetic, nu și aplicarea conștientă a unor „norme” dinainte cunoscute, mai ales în versuri precum: „S-aude șuier pe șuvoiul spumei” sau: „Cu ochi scânteietori scăldați în sânge”, iar înspre finalul episodului: „Când zvârle-n slavă sunete de groază”.

Nu e aceasta, fără îndoială, o polemică în sensul consacrat al cuvântului, e însă o replică intrinsecă, eliberată de orice (pre)concept teoretic. Și un răspuns „poetic” la o întrebare „științifică”.

ENEIDA BY TOHĂNEANU OR ABOUT THE IMPLICIT POLEMIC
(REMEMBERS)
(Abstract)

Keywords: *archaism, aesthetics, expressivity, neologism, polemic, translation*

The author is a student of Professor Tohăneanu, we may call him a close disciple of Professor Tohăneanu. In the '90s he collaborated as an editor and proofreader in Antib and Amarcord publishing houses where G.I. Tohăneanu published his translations from Vergilius (*Aeneid* and *Georgics*). In his evocation, I. Funeriu reveals intimate surprising details about Tohăneanu's creation laboratory and about the editorial process of his translations from the initial project phase till that of final manuscript when they are published in volume.